

Ədəbi tənqidin yaradıcılıq olduğunu bizdən əvvəl də deyənlərin qənaətlərinə şərik olduğumu dana bilmərəm. Çünki ədəbi tənqid və ədəbi publisistika bir çox hallarda cəmiyyətlə ədəbiyyat arasında anlaşıma körpüsü yaradır. Hətta bir çox hallarda ədəbi tənqidsiz, ədəbi-publisistik təhlillərsiz bədii yaradıcılığın sirləri oxucular üçün (və demək, cəmiyyət üçün) axıracan açıla bilməzdi. Ona görə də ədəbi tənqid yaradıcılığın mühüm sahələrindən biri kimi ciddi ədəbiyyat araşdırıcıları, söz-sənət biliciləri üçün mühüm yaradıcılıq sahəsi olaraq qəbul edilir. Onu da deyim ki, ədəbi tənqidin tarixi elə bədii yaradıcılığın tarixi qəddər qədimdir. Xətib Təbrizinin şərhlərində, Nizaminin öz yaradıcılığına münasibətində, elə Füzulinin dövrünün ədəbi mənzərəsinə münasibətində ədəbi tənqid bu və ya digər dərəcədə var və bu da bu mühüm yaradıcılıq sahəsinin möhkəm özüllər üzərində formalaşdığını təsdiq edir. Doğrudur, ədəbi tənqidin nə vaxtsa öləziyə biləcəyi haqqında bu və ya digər dərəcədə mülahizələr də səslənir. Ancaq yazılanın fikir müstəvisinə çəkilməsi, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu ayırmaq cəhdləri əbədi yaşarı münasibət olduğuna görə ədəbi tənqidin taleyi haqqında nikbin düşünməyə əsas verir.

YAZIÇI AĞRISI, TƏNQİDÇİ DÜŞÜNCƏSİ

Əli Rza Xələflinin “Yazıçının Vətən dağı” kitabının birinci cildinə rəy-təəssürat

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tənqidçilərinin ədəbi düşüncəmizin zənginləşməsindəki xidmətlərini danmaq olmaz. Görkəmli ədəbiyyat tarixçiləri, ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri və ədəbi tənqid ustadları zəngin irs qoyub gedib. Həmid Araslının, Məmməd Arif Dadaşzadənin, Məmməd Cəfərin, Cəfər Cəfərovun, Qulu Xəlilovun, Akif Hüseynovun... yaratdıqlarını öyrənmədən ədəbiyyatımızın inkişaf yolunu aydın təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu gün Vaqif Yusiflinin, Nizaməddin Şəmsizadənin, Şirindil Alışanlının, Rəhim Əliyevin, Təyyar Salamoğlunun, Mahmud Allahmanlının, Bədirxan Əhmədovun və onlarca digər müasirimiz olan tənqidçilərin yaratdıqlarını bir tərəfə qoysaq, ədəbi düşüncə arenamızın bir “səhraya” çevrilməsini görərik.

Mən “Kredo” qəzetini, demək olar ki, ardıcıl izləyirəm. Bu qəzetin ədəbi mənzərəsi ədəbi düşüncəmizin zəngin məkanı haqqında kifayət qədər təsəvvür yaradır. Xüsusilə bu qəzet vasitəsi ilə müəlliflər və ilk növbədə baş redaktorun - Əli Rza Xələflinin özü ayrı-ayrı sənətkarların bədii yaradıcılığından istifadə ilə cəmiyyətin qarşılaşdığı sosial və psixoloji problemləri cəmiyyətin diqqətinə ustalıqla, ən başlıcası, zamanında, vaxtında çatdırı bilər. Əli Rza Xələflinin xalq yazıçısı Anar haqqında yazdığı esseləri bu qəzetin səhifələrində oxumuşam. Müəllifin həmin qeydlərindən birində ustad Anarın belə bir qənaəti diqqətimi çəkib: “Tənqidçilərimiz, publisistlərimiz bədii yaradıcılıq materialları əsasında cəmiyyətin sosial problemlərini qaldırmalıdır”. Elə bu mülahizəyə istinadla qeyd edərdim ki, bir çox hallarda cəmiyyətin qarşısındakı problemlər məhz ədəbiyyat tənqidçilərinin və publisistlərin mülahizələri əsasında müəyyənləşdirilir. Dövrümüzün kifayət qədər tanınan və hətta deyərdim ki, məşhur olan müəlliflərindən biri kimi Əli Rza Xələfli nəinki müəlliflərə qəzetdə geniş meydan verir, həm də özü çevik düşüncə ilə birinci növbədə yazır. Bir çox redaktorlar var ki, müəlliflərin arxasında dayanır, özü demək olar ki, sözü ilə o qəddər də görünürlər. Amma “Kredo”nun baş redaktoru çevik düşüncə mövqeyində həmişə müsəlləhdir. Sosial şəbəkələrdən və eləcə də “Kredo” qəzetinin səhifələrindən aldığım məlumatlara əsasən, Ə.R.Xələflinin bu il bir neçə kitab çap olunub. Onun “Həyat lövhələri - nəsrin güzgüsündə”, “Həyat həqiqəti bədii-publisistik düşüncədə” (iki cildə) irihəcmli kitablarında yazıçı İsxanın və Şəfəq Nasirin nəsr və publisistik yaradıcılıqları təhlil olunur. Müəllif bu kitablarında əsərlərini təhlilə çəkdiyi müəlliflərin yaradıcılığını əhatə edir. Bir növ, onların yaradıcılıq portretlərini yaradır. “Şərhin poetik notları” kitabında isə dövrümüzün tanınmış şairlərinin poetik örnəklərinin ədəbi-tənqidi müstəviyə gətirilməsinə nail olub. “Dönməzlik yolu” poemalar silsiləsi müəllifin poetik yaradıcılığının dəyərli nümunələrindən biri kimi elə bu günlərdə oxuculara çatdırılıb. “Dağlarda duman qaldı” poemalar kitabında da müəllif epik-lirik janrın ən dəyərli örnəklərini yarada bilib. Əli Rza Xələflinin oxuculara təqdimat üçün hazırlanan “Yazıçının vətən dağı” kitabının birinci cildini vərəqləyirəm.

Əli Rza Xələfli tədqiqata cəlb etdiyi müəllifləri mükəmməl öyrənir. Onların yaradıcılıq örnəklərini diqqətlə oxuyur. Hər hansı bir bədii mətnin üst və alt qatlarını düşüncə süzgecindən keçirir. Və sonra yazı boyu öz mülahizələri ilə düşüncə hərəkətinə başlayır. Beləliklə, özünəxas bir üslubda bədii əsəri bütün təfərrüatı ilə təhlilə çəkir. Bununla o, oxucuda əsər haqqında tam təsəvvür yarada bilər. Eləcə də müəllifin oxucuya nə demək istədiyini elə yazıçının bədii mətnlərinin sirlərini aç-aça yazıya gətirir. Müəllif bu kitabını “Yazıçının vətən dağı” adlandırır.

(Davamı 5--ci səhifədə)

YAZIÇI AĞRISI, TƏNQİDÇİ DÜŞÜNCƏSİ

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Əsər Moskvada yaşayan nasir, publisist Ulduz Qasımın yaradıcılığının təhlilinə həsr olunub. Əlbəttə, kitab iki cildə nəzərdə tutulduğundan birinci cildə Ulduz Qasımın yaradıcılığının birinci və qismən də ikinci dövrü əhatə olunub. Ulduz Qasım ədəbiyyata jurnalistikadan gəlib; əgər belə demək mümkünsə, hələ orta məktəb illərindən müxbir məktubları, kiçik esselər və şeirləri ilə...

Əli Rza Xələfli artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tədqiq etdiyi müəlliflərin yaradıcılığını bütöv halda öyrəndiyi kimi elə bütöv halda da yazıya gətirir. Kitabın bir neçə fəsilədən ibarət olduğunu qeyd etməklə müəyyən mərhələlərin də ayrıca tədqiq olunduğunu diqqətə çatdırmaq istərdik. Müəllif kitabına giriş kimi "Lələdağ gücü, yaxud Ulduz Qasımın yaradıcılıq yolu" adlı yazı ilə başlayır. Bu qeydlərində Əli Rza Xələfli demək olar ki, ilk dəfə Ulduz Qasımın ədəbi-tənqid müstəvidə oxucuya təqdim edir. Ona görə də bu qeydlərində Azərbaycanın görkəmli klassik sənətkarları - qadın müəllifləri haqqında da müəyyən adları sadalamaqla Ulduz Qasımın hansı ənənələr üzərində boy göstərdiyini qeyd edir. Burada bir məqam da diqqət yetirmək lazımdır. Taleyin hökmü ilə vətəndən uzaqlara düşmüş sənətkarlarımız çoxdur. Və onlardan biri də Ulduz Qasımdır. Söz-sənət adamları əgər dilindən, böyüdü-yü mənəvi mühitdən qırılmayıbsa, əgər belə demək mümkünsə, yaddaşlarını qoruyublarsa, demək, harada, hansı ölkədə yaşamalarından asılı olmayaraq Azərbaycanı təmsil edirlər. Azərbaycan onların ədəbi-bədii düşüncəsində yaşamaqdadır. Müəllif yazır: "Azərbaycan ədəbiyyatı təkəzə indiki Azərbaycan respublikasının sərhədləri hüddündə inkişaf etmir. Əgər ədəbiyyatı dilimiz qədər canlı orqanizm hesab ediriksə, demək, harada Azərbaycan yazıçısı varsa, orada da Azərbaycan ədəbiyyatı var və həmin yazıçının yaradıcılığı timsalında inkişaf etməkdədir.

Özümüzlə tanış olan ədəbi fakta güvəncə deyər bilirik ki, Amerikada da Azərbaycan ədəbiyyatı yaşayır və inkişaf edir; çox istedadlı, müasir təfəkkürlü şair, nasir, publisist Azər Əhmədovun timsalında... Bu çoxlu sayda faktlardan biridir. Eləcə də Rusiyada, xüsusilə Moskva ədəbi mühitində yaşayıb-yaradan sənətkarlar var. Onlar Azərbaycan dilinin şirinliyini yad mühitin təsirlərindən qoruyaraq yaşadırlar. Bu sırada XXI əsrin nəsr yaradıcılığı baxımından təmsilçisi olaraq görünən sənətkar Ulduz Qasımdır". Bu mülahizələri oxumaqla biz həm yazıçının, həm də tənqidçinin konkret fəaliyyət istiqamətində vədəndaşlıq mövqelərini də aydın təsəvvür edə bilirik. Əgər Azərbaycan ədəbiyyatının vətəndən coğrafi baxımdan kənarda yaranan sərvətlərindən və bu sərvətləri yaradan müəlliflərdən imtina etsək, onda ədəbi düşüncəmizin okean içərisindəki ada görkəmini gözümüzün altına almalıyıq. Azərbaycan ədəbiyyatının dünya arenasına çıxmasının bir yolunu da müəlliflərin coğrafi məkan baxımından vətəndən uzaqda uğurlu fəaliyyətləri təmin edir.

Müəllif giriş yazısında yazıçının nəsr olunan kitablarının xülasəsini verir. Və, əlbəttə, "Mən aşıqam Qara-

Əli Rza Xələflinin "Yazıçının Vətən dağı" kitabının birinci cildinə rəy-təəssürat

bağda" (2013), "Tələbə gündəliyi" (2015), "Qürbət zöhrəsi" (2018), "Xocalı şikəstəsi" (2019), "Solmayan Nərgiz" (2020) və digər əsərlərinin adlarını çəkir. O, Ulduz Qasımın yaradıcılığını yaradıcılıq fenomeni kimi parlayan əsərləri əsasında şərh edir. Və bu zaman müəllifin əsas istinadının yaddaşı olduğunu diqqətə çəkir. Doğru olaraq qeyd edir ki, yazıçı öz yurduna min tellərlə bağlıdır. Və sonra bu bağlılığın təsdiqi kimi Azərbaycan realitətlərinin onun əsərlərində görünən tərəflərinə işıq salır. "Yazıçının vətən dağı" kitabında onun həyat realitələrinə istinadını təsdiqləyən motivlərin psixoloji köklərini də oxucuya həssaslıqla çatdırır: "Ulduz Qasımın söz-sənət adamı olaraq, əsas güvənci onun yaddaşındadır. O, orta məktəbi Azərbaycanda, Qarabağda, bir az da dəqiqləşdirsək, Cəbrayılın Mehdi kəndində bitirib. Bir insanın yaddaşına yığa biləcəyi bütün ehtiyatı 19 yaşına qədər yaşadığı mühitdən götürüb. Bu yaşın 17 ili orta məktəbin son ucunda qurtarır. İki ili də Jurnalistika fakültəsinə qəbul olunmaq uğrunda mücadiləyə həsr edib. Onun mənəvi mühitindəki ardıcılığın məntiqi gücünü elə öz əsərlərindən də görmək olar. Xüsusilə tələbə gündəliyi əsərində. Yəqin ki, biz bu əsər haqqında ayrıca danışacağıq, amma burada onu qeyd etmək yerinə düşər ki, Ulduz Qasım illər boyu bu 19 il ərzində ruhuna, varlığına yığdığı yaddaş kitabını təzədən oxuyaraq yazısına, yəni yaradıcılığına gətirməyə çalışıb. O başqa məsələdir ki, Ulduz Qasımın Azərbaycandan ayrılmağından sonra Azərbaycanda çox dəhşətli hadisələr baş verib, böyük faciələr yaşanıb. İnsanlar yerindən, yurdundan didərgin olub. Tarix başa gətirilib, haqsızlar haqlıq haqqına sahib olub. Haqlılar yerindən, yurdundan didərgin olmaqdan başqa, üstəlik səslərini də heç olmasa müvafiq ünvanlara çatdırma bilməyiblər. Bütün bunları Ulduz Qasım ardıcıl olaraq uzaqdan-uzağa olsa da, izləyib, informasiyanı gündəlik həyatı məlumatlarla varlığına yığmaqdan başqa, həm də həmin həyatın zillətlərini öz içində yaşayıb". Müəllif doğru deyir, hər bir yazıçının oxucu qəlbinə yol tapması üçün birinci şərt onun həyat həqiqətlərinə doğru yolu özündən başlamasıdır. Kitabda hər bir əsərin təhlilində müəllif bu amili yada salır. Ulduz Qasımın sanki vətənlə nəfəs aldığı təkrar-təkrar qeyd etməkdən çəkinmir.

Müəllif yazıçı əməyini döyüşçü əzmi ilə müqayisə edir. Bəlkə də müqayisə yox, yazıçı əməyini cəngavər əzminə bənzədir desək, daha doğru olar. Çünki yazıçı yazı mühitində sözün həqiqi mənasında savaşıq yolu keçir. Sarsıntılar, hətta bəzən ağır-acılar, göynəmlər onu yazı boyu müşayiət edir. Ancaq döyüşçü əzmi, həyat həqiqətinə sədaqəti onu yolunda sabit qədəm olmağa çağırır. Xələflinin bu qeydləri də mənə çox maraqlı görünür: "Tarixən belə olub; müharibə zamanı cəngavərlik genləri hərəkətə gəlir. Döyüş gücü olanlar qabağa çıxır. Hətta biləndə ki, o, döyüşdə öldürüləcək. Bu ölümü şərəf kimi qəbul edir. Yazıçı da belədir. Yaradıcılığı boyu tapındığı ideal uğrunda mübarizə aparır. Hətta onun ideali sarsıntılara məruz qalsa belə yəni öz yolunda sabit-

qədəm olur. Əgər belə demək mümkünsə, şərəfli mübarizə onun həyatının mənasına çevrilir". Bu yanaşma ilə müəllifləndə Ulduz Qasımın fədakar bir yazıçı olduğunu diqqətə çəkir. Çünki müəllifin qeyd etdiyi kimi yaradıcılığını tədqiqatə cəlb etdiyi yazıçı da sözlə nəfəs alır, sözlə yaşayır. Sözlə gücünü, sözlə qüdrətini bildiyindən öz sözündə inamlıdır. Çox güman ki, Əli Rza Xələflini də Ulduz Qasımın yaradıcılığına bağlayan əsas cəhət onun sənətkar inamını yüksək dəyərləndirməsidir.

Ulduz Qasımın Moskvada yaşamasının onun Azərbaycanla nəfəs almasına mane ola bilmir. Kitabda materiallar əsasında belə düşünmək olar ki, o, Azərbaycanla əlaqəni heç vaxt kəsməyib. Tez-tez Azərbaycana gəlib. Həm siyasi-ictimai durumu yaxşı öyrənib, həm də ədəbi meyillərlə yaxından tanış olub. Bir sözlə, Xələflinin Ulduz Qasımın Azərbaycanla nəfəs alan bir sənətkar olduğunu əsaslandırması təsadüfi deyil. Ümumiyyətlə, yaradıcılıq mühitində yazıçının dünyanı görə bilməsi faktı çox olmasa da, az da deyil. Müəllif bu məqamla bağlı da maraqlı bir paralel aparır: "Sənətkar üçün əsas şərt həyatı qavramaqdır. Ayzək Əzimov adlı görkəmli bir yazıçı var ki, o, bütün həyatı boyu yazı məkanını dəyişməyib. Amma onun yaradıcılıq üfqləri son dərəcə genişdir. Hətta insan ayağının dəymədiyi yerlərə belə nüfuz edən düşüncə sahibi olub. Bu mənada Ulduz Qasımın cismən Moskvada olması onun ruhən Azərbaycanda olmaması demək deyil". Müəllifin bu müqayisəsi də bizi razı salır.

Ulduz Qasım Rusiyada yaşayan azərbaycanlılar üçün tanınan, təqdir olunan yazıçıdır. Eləcə də, onun əsərləri qonşu İranda da oxunur. Və, əlbəttə, birinci növbədə Ulduz Qasım həm də Türkiyədə tanınır. Onun kitabları görkəmli türk ədəblərinin çevirməsi ilə qardaş ölkədə də nəşr olunur. Demək, Ulduz Qasım oxunan yazıçıdır. Əgər yazıçı oxunursa, müəllifin dediyi kimi, onun sənətkar obrazı da cəmiyyət tərəfindən kifayət qədər aydınlığı ilə dərk olunur. Mən qeydlərimi müəllifin kitabına yazdığı xülasə əsasında qələmə aldım. Əlbəttə, kitabda verilmiş ayrı-ayrı bölmələr də geniş fikir arenasına çıxmaq üçün əsas verir. Bölmələrin adlarına diqqət etmək bəs edər ki, müəllifin zəngin yaradıcılığı olan yazıçının sənətinə yanaşmasında məsuliyyətli münasibətini düzgün qavrayaq: "Ədəbi düşüncə: yazıçı və həyat", "Mən aşıqam Qarabağda", "Müxbirin Ulduz debütü", "İztirabların işıqlı yolu", "Qürbət zöhrəsi"ndə düşüncə duyğuları", "Açılmayan sirlər" in istinadı"... Əlbəttə, bu bölmələrin hər birinə ayrıca münasibət bildirmək, yazıçı yaradıcılığına müəllif mövqeyini açıqlamaq olardı.

U. Qasımın geniş yaradıcılıq imkanları var. Onun həyatdan topladığı müşahidələr xammal olaraq əsərlərinə müəyyən baza yaradır. Əlbəttə, bunlar Əli Rza Xələflinin "Yazıçının vətən dağı" kitabına cəm elədiyi yazılar əsasında mənim oxucu qonaqlarımdır.

Yazıçının gənclik dövründə qələmə aldığı ilk qələm təcrübələri onun istedadının göstəricisidir. Xüsusilə, "Tələbə gündəliyi" sentmental roma-

nının qəhrəmanları yalnız öz hisslərinin əsiri deyillər. Xüsusilə, tənqidçinin Sitarə haqqındakı fikirləri həm də bu obrazın gələcək silsilə romanlar üçün əsas verdiyinə də inam yaradır.

Biz həmin əsərlə bağlı yazıçının dünyaya ədəbiyyatından gələn ənənələrdən də təsirlənməsini müşahidə edirik. Ə.R. Xələfli yazır: "Həyat götürür ki, adamlar sosial şəbəkələr vasitəsi ilə - onlayn yolla, virtual qaydada ünsiyyətə can atırlar. Əgər bu onlayn yazışmaların hamısını yazıya gətirmək mümkün olsaydı - yəni aşkara çıxarmaq mümkün olsaydı, heç də Fransuaza Saqanın "Salam, kədar", lap elə tarixi-klassik ədəbi nümunə olaraq Yohann Volfqanq Hötenin "Gənc Verterin iztirabları"... əsərlərindən sonra yüzlərlə sentimental, lirik povestlərin, hətta dramatik sonluqla bitən həyatı əsərlərin şahidi ola bilərdikmi?". Doğrudan da "Tələbə gündəliyi"nin qəhrəmanı Sitarənin düşüncələri ilə Fransuaza Saqanın qəhrəmanının sarsıntıları arasında oxşarlıq var. Bu da təbiidir. Axı insan hər yerdə öz sarsıntıları, sevgisi, ayrılığı, kədəri ilə eynidir. Yaxud gənc Verterin iztirabları da müəyyən mənada "Tələbə gündəliyi"ndəki epizodlarda yada düşür. Gəncləri ağır-acıları, sevgi sarsıntıları ayrılıqda nə qədər fərdidirsə, ümumilikdə bir-birinə bənzərdir. Bu qeydlərlə mən U. Qasımın insan düşüncəsinin dərinliklərinə vara bilmək imkanlarını diqqətə çəkmək istədim. Bir vaxt gənc Ulduz Qasım həyatın təzadlı rənglərini həyatında müşahidə edib. Bu təzadların onda hansı izlərini buraxdığını yaddaşında saxlaya bilib.

Ulduz Qasımın digər əsərlərində də biz həyatı görə bilirik. Xüsusilə, "Qürbət zöhrəsi"ndə müəllifin "Yazıçının vətən dağı"nda yer almış dərin təhlilləri Ulduz Qasımın nə qədər həyat adamı olduğunu göstəricisidir. Həyat bütövlükdə onun üçün xammal mənbəyidir.

Bir daha onu da qeyd etmək də yaxşı olar ki, Xələfli bu kitabı ilhamla yazıb. Bir məqalədə kitabın bütün məziyyətlərini ehtiva etmək burada imkandan kənarıdır. Əsas söz qədirbilən oxucunun, sənəti uca tutan söz bilənlərindir.

"Yazıçının vətən dağı" kitabının I cildi, zənnimcə, uğuruna görə söz bilənlər tərəfindən təqdir olunacaq.

05.12.2022

Yədulla AĞAZADƏ,
filologiya elmləri doktoru,
professor